

Změny v Moskvě – změny v Praze ?

RUDOLF SLÁNSKÝ

I.

S nástupem Michaila Gorbačova skončilo v Sovětském svazu dlouhé období konzervativní nehybnosti, příznačné pro vlády jeho předchůdců. Rozchod se starou politikou vůbec není tak samozřejmý, jak by se při pohledu zvenčí leckdy mohlo zdát. Sovětská veřejnost kdysi vítala Brežněvem prosazovanou stabilizaci systému. Měla už dost revoluce, stalinského teroru i Chruščovových nekonečných improvizací, které jítřily lidi a popuzovaly aparáty. Za Brežněva mohla poprvé okusit konzumní způsob života podložený rostoucí životní úrovní.

Brežněvova stabilita byla však stabilitou konzervativní. Konzervativní nikoli ovšem ve smyslu ctění tradičních hodnot, ale snahou nikdy nic a nikoho neměnit. Stabilita se proto zanedlouho musela změnit v stagnaci a stagnace v zahnívání, takže se nepodařilo zajistit ani stálost rozvoje SSSR, ani zvyšování životní úrovně. Zaostávání za Západem bylo stále zřetelnější. Stranický, vládní, vojenský a bezpečnostní aparát, průmyslové a teritoriální komplexy uplatňovaly především vlastní zájmy, často bez ohledu na zájmy celku. Stárnoucí vedení bylo proti tomuto trendu bezmocné a nedokázalo mu účelně čelit.

V sovětské politice se prosazovaly cíle a úkoly, které z dlouhodobého hlediska nebyly podloženy reálnou silou sovětského státu a které odčerpávaly zejména do vojenské oblasti prostředky, jež pak chyběly ekonomickému, vědecko-technickému a sociálnímu rozvoji. Taková politika připravila Sovětský svaz o řadu někdejších spojenců a přátel a vystavila jej konfrontaci se všemi světovými velmocemi. Země propadala apatii a s ní se epidemicky šířil alkoholismus zhoršující zdravotní stav sovětské populace. Ve svých dějinách Rusko nejednou zažilo delší či kratší období stagnace i marasmu. Za podobných okolností se vždy pozvolna krystalizovalo vědomí, že to tak nejde dál. Až za takové situace se Gorbačov mohl dostat k moci a proto, aniž podceňujeme jeho osobní schopnosti, politickou obratnost i umění trpělivě čekat na příležitost, může tak poměrně snadno dnes provádět změny v osobách i v politice.

Co lze očekávat

Prvním a hlavním úkolem M. Gorbačova bylo a je překonat paralýzu a nejednotnost ve fungování základních složek systému sovětského státu. Brežněv byl mužem kompromisů a za jeho vedení se politbyro stalo místem, kde reprezentanti jednotlivých skupin smlouvali kompromisy mezi zájmy a požadavky, jejichž povaha i výsledná politika nerespektovaly vždy potřeby státu, ale váhu a dovednost jednajících stran. Gorbačov především usiluje o přeměnu politbyra v orgán formulující celosvazovou, pro všechny závaznou politiku sjednocující všechny a všechno k své realizaci. Odtud důraz na disciplínu, organizovanost a jednotu ve všech jeho projevech, odtud především jeho soustředění na stranickou práci.

V Sovětském svazu dnes převládá názor, že aby bylo lze se znova dostat na dráhu ekonomického rozvoje a tak solidněji podložit své supervelmocenské postavení, obnovit otřesenou důvěru ve vedení i v síly sovětské společnosti a zlepšit životní úroveň lidí, je nutné zefektivnit fungování systému. Proto jsou nutné takové změny ve způsobu fungování ekonomiky, taková její reforma, která zdokonalí řízení i hospodářský mechanismus, zvýší jeho účinnost a odstraní alespoň některé překážky technického pokroku. Než se podaří reformu realizovat, využije se alespoň části obrovských rezerv sovětské ekonomiky utužením disciplíny, zlepšením využívání času, materiálu a energie, přesnějším plněním stanovených úkolů. Odvolávají se

neschopní vedoucí pracovníci, odstraňují se nejkřiklavější případy korupce a zneužívání moci, veřejně se přiznávají minulé chyby. To vše spolu s důrazem na odbornost, kvalifikaci, talent, iniciativu má lidem vrátit pocit, že stojí za to lépe pracovat a o něco usilovat. Gorbačov je stoupencem dynamického pojetí politiky. Avšak z jeho rozchodu s politickým konzervatismem ještě zdaleka neplyne, že v Sovětském svazu je na pořadu dne hospodářská reforma, spojující prvky plánu a trhu, jako tomu bylo v československé reformě z let 1967-1968 nebo jak tomu je v dnešní reformě maďarské. Dnešní sovětská reforma se bude svou povahou blížit spíš reformě z roku 1958 a možná i Souboru opatření a její podstatou bude nejspíše úprava plánovacích ukazatelů a některé změny v organizaci a řízení ekonomiky.

Vedle hospodářské reformy určitě není na pořadu dne v Sovětském svazu i reforma politického systému směřující k jeho demokratizaci. Tento problém nebyl vůbec nastolen. Boj neprobíhá mezi konzervativci a progresisty (použijeme-li ne zcela přesné terminologie Pražského jara), tedy mezi těmi, jimž jde o zachování dnešního modelu sovětského socialismu, a těmi, kdož usilují o jeho demokratizaci, ale mezi stoupenci konzervatismu a dynamismu, zastánci dvou přístupů k zachování a zvětšení síly a vlivu sovětského státu.

V oblasti politiky nejspíše dojde k posílení centralistických tendencí a autoritářství. Relativní rychlost, s jakou se opětovně daří koncentrovat moc v politbyru a v rukou samotného Gorbačova, nenutí hledat spojení zápasu proti dosavadním strukturám mimo ně. Není nezbytné aktivizovat různé společenské vrstvy k boji proti starému konzervatismu a pak za to platit ústupky oslabujícími moc centra.

Vytlačování starců

Zápas usnadňuje i to, že se odehrává jako boj mezi «přestárlými» a «mladými». Rozsáhlý kádrový pohyb, k němuž dochází v důsledku vytlačování starců z jejich pozic v řídicích strukturách, uspokojuje kariérní aspirace značné části mladší generace ve stranickém i v odborných aparátech, aniž příslušníci této generace musí postupovat značně riskantní osobní soubor o moc a pozice.

Posilování váhy centra ještě neznamená, že nemohou být prováděny dílčí změny v politickém systému, že se nebude decentralizovat tam, kde odstranění přebytečných článků byrokratického aparátu umožní rychlejší a účinnější prosazování záměrů centra. Ještě více to platí pro hospodářství, v němž se v Sovětském svazu teprve začal zkoušet možný rejstřík reformních změn, jejichž účinky mohou na jistou dobu zmírnit i politická napětí vyvolaná předcházejícím nepříznivým ekonomickým vývojem.

Nemění se ani primární cíle sovětské zahraniční politiky. Za ty je nutno považovat udržení jednoty obrovské mnohonárodní říše, zajištění její bezpečnosti (odtud citlivost SSSR na jakékoliv projevy nezávislého počínání v jeho předpolí – v zemích jeho společenství) i udržení síly a z ní zrozeného supervelmocenského postavení. To pak ukládá Sovětskému svazu v podmínkách rozděleného světa obrovskou objektivní odpovědnost, sdílenou se Spojenými státy, za udržení světového míru a za přežití lidstva, jež je o to těžší, že mír se v posledních letech udržuje rovnováhou strachu.

Změní se však s největší pravděpodobností taktické cíle a metody jejich dosahování. Jestliže se SSSR v posledních letech snažil co nejvíc vytěžit z posílení své vojenské moci, k němuž došlo v sedmdesátých letech, pak dnes má zájem na tom, aby mohl odložit začátek dalšího kola zbrojení – tentokrát kosmického – přirozeně bez ohrožení svého postavení ve světě. Ušetřené prostředky by mohl použít na modernizaci ekonomiky a v případě jisté normalizace vztahů se Západem i na nákup tamní moderní techniky a technologie. To samozřejmě nebude záviset jen na něm, ale též na zájmech druhé strany. Podaří se to mimo jiné jen tehdy, dojdou-li obě strany k závěru, že si mohou vzájemně důvěřovat především v tom, že budou souhlasně vykládat i dodržovat ducha dosažených dohod.

Dynamika kontra reálsocialismus

Pro dynamické pojetí politiky se dříve nebo později stane nepřijatelnou ideologie vyznávající a konzervující neměnnost řádu a věcí – ideologie reálného socialismu. Teze, že socialismus je to, co je, co existuje, se stává neúnosným anachronismem v době, kdy praktická politika směřuje k proměně sovětského socialismu, který nadále nechce platit za symbol politického, ekonomického, vědeckého i kulturního konzervatismu. Nová politika jistě dostane novou dynamickou ideologii. I když váha ideologie v Sovětském svazu dlouhodobě klesá, tento mnohonárodní stát se dosud bez jednotící ideologie neobejde.

II.

Nás přirozeně nejvíce zajímá, jak se různé aspekty současného sovětského vývoje, tak jak byl zachycen v předešlých řádcích, mohou projevit v Československu. Příštích několik odstavců bude proto pokusem odhadnout základní trendy vývoje naší politické situace.

Sovětský svaz pohlíží na Československo především jako na své mocenské a vojenské předpolí, jako na součást své nejužší mocenské sféry. Proto má zájem na tom, aby klid v něm nebyl narušován vnitropolitickým napětím, které by mohlo vyvolávat nežádoucí podněty jak přímo v SSSR, tak v zemích jeho zájmové sféry. Teprve druhotně má SSSR zájem na československé ekonomice jako dodavateli výrobních prostředků a spotřebního zboží.

Oba tyto zájmy se dostávají do rozporu. Aby Československo mohlo dodávat do Sovětského svazu moderní technicky vyspělé a kvalitní výrobky, nemůže nadále setrvávat v konzervativním sevření, nemůže

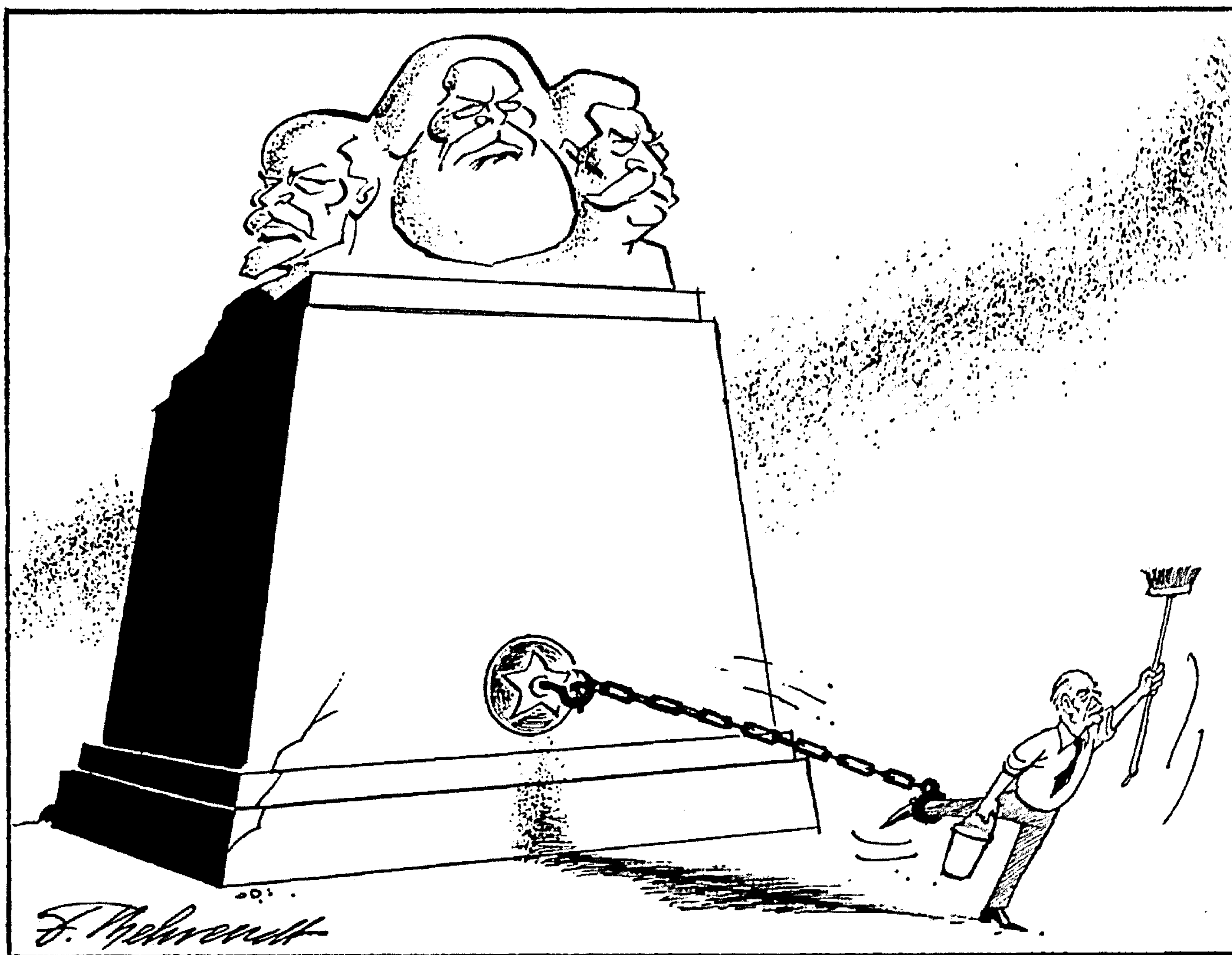
zůstávat nehybné, protože to brání potřebným změnám hospodářského mechanismu i vědecké, kulturní i společenské infrastruktury. Navíc je udržování československého předpolí ryze mocenskými prostředky stále nákladnější, přičemž se ekonomický význam Československa pro Sovětský svaz stále snižuje.

Co očekávat nelze

Sovětský svaz je dnes zaměstnán především domácími problémy a nechce se rozptylovat řešením problémů a krizí v zemích svého společenství. V přípravách na další kolo jednání se svými partnery-protivníky si nepřejí, aby jeho spojenci vyvíjeli v této oblasti jakoukoli iniciativu, chce jen, aby ve všem následovali sovětskou politickou linii. Problémy socialistických zemí, jejichž řešení může být odloženo, se teď nebude zabývat.

Za praktického bezvládní v Kremlu v době Gorbačovových předchůdců se zvýšil stupeň volnosti v jednání a počínání v zemích jeho společenství, a to jak v domácí, tak i v zahraniční politice. To už dávno neplatí jen pro Rumunsko, ale projevuje se to například v Maďarsku (zaměřením hospodářské reformy, jakož i experimenty v oblasti politického systému – viz nedávné volby do zastupitelských orgánů), v Polsku (jiná, ve srovnání s Československem odlišná podoba normalizačního procesu a utváření vztahů ke katolické církvi), v NDR (v rozsáhlých ekonomických a politických stycích se Spolkovou republikou), v Bulharsku (v hospodářské reformě a v intenzitě hledání možností co nejvýhodnějších hospodářských styků se Západem). I v Československu jsme zaznamenali podobné symptomy, ovšem jen v negativní podobě: naše vedení po jistý čas považovalo za možné vyřazovat z Gorbačovových projevů myšlenky, které posuzovalo jako nevhodné pro naši veřejnost.

To všechno vede k tomu, aby Sovětský svaz dnes naléhavě požadoval po zemích svého společenství semknutost, jednotu a dodržování společné politiky. Bylo by nerealistické předpokládat, že by Gorbačov postupoval jinak v době, kdy centralizuje proces tvorby a realizace sovětské domácí politiky, a politika vůči zemím společenství je pro Sovětský svaz něčím méně než zahraniční politikou a o něco málo více než politikou domácí. Zároveň poučen obdobím «tání» po XX. sjezdu KSSS chce se vyvarovat všeho, co by v těchto

«Gorbačov dělá pořádek»

Kresba Weltwoche, Curych

zemích vyvolalo Sovětským svazem nekontrolovaný autonomní pohyb, který by SSSR leckdy nedokázal zastavit jinak než použitím ozbrojených sil.

Nelze tudíž předpokládat, že by ze Sovětského svazu přicházely do Československa nějaké silnější impulsy vybízející k překonání konzervativní nehybnosti. Zároveň nic nenasvědčuje, že by dnešní československé vedení učinilo takový obrat samo. Vnitřní síly mající zájem na zachování současného stavu jsou dosud značně silné. Mohou ještě dlouho znemožňovat jakékoli pokusy o změny. Vzpomeňme si, že vedení A. Novotného se bránilo – a úspěšně – kursu XX. sjezdu KSSS od roku 1956 do roku 1963.

Kdopak by si změnu přál

Dynamisaci politického a ekonomického systému v Československu budou bránit především četní příslušníci mocenských struktur ze stranického, vládního a bezpečnostního aparátu, kteří si chtějí udržet své dominantní postavení a z toho plynoucí výsady. Ze zkušenosti (a ti mladší z tradice) vědí, že mnoho z nich by se v systému založeném nikoli na oddanosti a poslušnosti vůči mocenskému centru, ale na odborných kvalitách, výkonnosti a iniciativě neudrželo. Jejich odhodlání zůstat u moci je silné, a jak ukázal nedávný polský vývoj po vyhlášení výjimečného stavu, nelze je podceňovat. Mocenské struktury mají rovněž silnou regenerační schopnost, neboť k sobě přitahují ty z mladé generace, které vábí blízkost k moci nebo snadná cesta ke kariérám; navíc k sobě připoutávají ty, kteří nemají na vybranou, chtějí-li se dostat k odpovědné a zajímavé odborné a vědecké práci.

Pouze příslušníci mocenských aparátů by stabilitu systému dlouhodobě nezabezpečili, protože by nedolali trvale působícím společenským tlakům, pokud by byly ovšem dostatečně silné. To, že takové tlaky na mocenské struktury dosud nepůsobí, umožňuje politická neutralizace občanské společnosti, a to jak v českých zemích tak i na Slovensku, projevující se odstupem od věcí veřejných. K této neutralizaci došlo v důsledku působení normalizační politiky a současné vedení ji všemi prostředky udržuje (nikdy např. nepodlehlo pokušení změnit politiku stručně charakterizovanou heslem «Kdo nejde s námi, jde proti nám», o což se dnes dokonce pokouší i Jaruzelského vedení v Polsku). Normalizační politika dovedně využívá represivních prostředků (po prvotním šoku z let 1969-70 je dosud účinná i jen hrozba jejich použití). Mimořádně silně se tu ovšem projevila schopnost československé ekonomiky zajistit dostatek prostředků pro zvyšování životní úrovně obyvatelstva a dnes alespoň pro její udržení anebo jen pro její nejpovlnivější pokles, což umožnilo odvést zájmy lidí převážně do jejich soukromé sféry. Tím se, na rozdíl například od Polska, vyloučil sociální moment jako možný zdroj napětí přenášejícího se do politické sféry.

K udržení pocitu marnosti a zbytečnosti jakékoli smysluplné angažovanosti ve veřejném životě významně přispívá i «dočasný» pobyt sovětských vojsk na našem území. Tato vojska k nám přišla, aby zastavila reformní vývoj, ale po splnění tohoto úkolu tu zůstala. Od té doby se nestalo nic, co by československou veřejnost přesvědčilo, že důvodem pobytu těchto vojsk na našem území není především ovlivňování domácího vnitropolitického vývoje, zasahování do našich vnitřních záležitostí. Sovětské ozbrojené síly rozmístěné na našem území objektivně působí jako činitel podporující všechny konzervativní síly v zemi a udržující v neměnné podobě takové uspořádání věcí veřejných, jaké bylo prosazeno před 17 lety.

Slovenská asymetrie

Je zde i další prvek, jehož působení na stabilitu systému se často přehlíží. «Slovenská» politika čs. vedení, v jehož čele je reprezentant Slovenska, má podporu významné části slovenské veřejnosti. Z tohoto hlediska není podstatné, že vůči principům normalizační politiky má slovenská veřejnost obdobné výhrady jako veřejnost česká. Právě proto dokázala slovenská reprezentace po roce 1969 získat v československé federaci dominantní politické postavení. Protože mohla počítat s podporou slovenské veřejnosti, což se o českých normalizátorech říci nedalo, dostala důvěru Brežněvova vedení, které se důvodně domnívalo, že spolehlivě zabezpečí provedení normalizace. A aby její dominance byla pojištěna, zabránilo se ustavení národní organizace komunistické strany v českých zemích. Slovenské požadavky totiž formuluje a prosazuje organizace – Komunistické strana Slovenska, zatímco česká politická reprezentace svou organizaci nemá (Česká národní rada ji nemůže nahradit), ve federálních politických orgánech vystupují čeští politikové jen jako jednotlivci, čímž se automaticky dostávají do postavení slabšího partnera. Tím se stala federace v podstatě opět asymetrickým útvarem, s mocenským těžištěm přesunutým tentokrát na Slovensko.

Slovenská reprezentace dokázala vykonat mnohé, co se na Slovensku oprávněně vysoce oceňuje. Jako příklad je možné uvést vyrovnání jeho ekonomické úrovně s českými zeměmi, sblížení úrovně mezd a důchodů v obou částech federace za stavu, kdy efektivnost slovenské ekonomiky dosud výrazně zaostává za efektivností ekonomiky české, uspokojení kariérních aspirací desetitisíců Slováků funkcemi v nových federálních a národních orgánech a v nových řídicích strukturách slovenského průmyslu i realizaci různých prestižních projektů.

Česká veřejnost proti politice vyrovnávání obou částí federace v zásadě nic nenamítá; vždyť tento proces česká politika podporuje už od vzniku samostatného československého státu, v ekonomické oblasti pak zvláště intenzivně od konce druhé světové války. Namítá dnes však proti způsobu realizace této politiky, proti nadměrnému odčerpávání prostředků z českých zemí a proti jejich leckdy ne hospodárnému využívání. Vadí jí, že do celé záležitosti není prakticky vidět, protože nejsou k dispozici potřebné informace a že nemá do věci co mluvit. Není divu, že za tohoto stavu spojuje výrazné zpomalení rozvoje českých zemí jak v eko-

nomické oblasti, tak zejména v infrastruktuře i s tím, že příliš mnoho prostředků vytvořených v českých zemích se odčerpává ve prospěch Slovenska.

Je přirozené, že zachování dominantního postavení Slovenska v politickém systému federace je v zájmu jak slovenské politické reprezentace, tak do značné míry i slovenské veřejnosti. (Ponechme stranou otázku, jaké důsledky bude mít tato politika v budoucnu. To však především bude záviset na postoji nového sovětského vedení k této otázce.) V jejich zájmu není provedení takové ekonomické reformy, která by objektivizovala podmínky fungování podnikové sféry na ekonomických základech. Jak ukazují zkušenosti s realizací maďarské reformy, bez odstranění dotací a redistribuce prostředků mezi podniky reforma není možná, protože podniky zaměřují svou pozornost nikoli na dosažení vyšší efektivity, ale na smlouvání s centrem o co nejměkčí prostředí pro svou činnost. Avšak jen tehdy, když nebudou vytvořeny rovné podmínky pro fungování obou národních ekonomik, je možné vytvořit pro slovenskou ekonomiku ještě méně náročné prostředí, než má ekonomika česká, prostředí, v němž podniky ani jejich zaměstnanci nebudou muset intenzivněji a efektivněji pracovat.

Dá se tedy očekávat, že v obou uvedených směrech vyvine slovenská reprezentace patřičné úsilí.

A přece je šance

Ale zdaleka nebude všechno hrát na ruku těm, kdož mají zájem na konzervování současného stavu.

Především tu bude působit samotná skutečnost, že v Sovětském svazu došlo a stále ještě dochází ke změnám ve vnitřní politice a že tedy změny jako takové jsou nejen možné, ale pokud budou směřovat k obdobným cílům jako v SSSR – dokonce i žádoucí.

Nesmírně důležité je i to, že dochází k rozchodu právě s brežněvovskou konzervativní politikou. Pro tuto politiku byla nepřijatelná už ekonomická reforma realizovaná v posledních letech vlády Novotného i tehdejší oživení kulturního a intelektuálního života. Na reformní pohyb, který začal uvnitř komunistické strany, na němž se aktivně podílela většina československé společnosti a jehož cílem bylo demokratizovat socialismus, dala mu lidskou tvář, neměla jinou odpověď než vojenskou intervenci. A právě tato politika zformovala jak podobu československé normalizace, tak i podobu dnešního československého vedení s jeho programovým dokumentem, «Poučením».

Zastavení procesu nezbytných hospodářských a společenských reforem nejvýznamnější měrou přispělo k tomu, že Československo, ne tak dávno ještě země s vyspělým hospodářstvím a inspirujícím kulturním životem, tak dlouho stagnuje a zaostává. Avšak každé dnešní usilování, jehož cílem bude dynamizace československé ekonomiky, její převedení na dráhu ekonomického růstu nebo úsilí o oživení ostatních oblastí života naší společnosti, bude hledět ve vztahu k mocenským strukturám prokázat svou legitimitu poukazem na podobné procesy probíhající nyní v Sovětském svazu. Bude tomu tak přesto, že obsahová náplň systémové kritiky se bude lišit od domácí kritiky sovětské a že navrhované a požadované změny budou vzhledem k odlišným vnitřním podmínkám a vývojovým potřebám mnohdy výrazně jiné.

Jak ukazuje čerstvá sovětská zkušenost, není bezvýznamné i postupné stárnutí vůdců čs. vedoucí skupiny, jejíž jádro se zformovalo kolem roku 1969. To připravuje prostor pro boj o místa na špičce mocenské pyramidy. Uchazečů, jak o tom v Praze už dávno štěbetají vrabci na střeších, je celá řada, ať už mezi mladými představiteli slovenské reprezentace, mezi českými členy současného vedení, kteří by je chtěli vystřídat, nebo mezi «svazáky», tj. pracovníky, kteří přešli do stranického aparátu z aparátu SSM. (Mnozí z nich již postoupili na funkce vedoucích odborů a oddělení ÚV KSČ, jeden z nich je i tajemníkem ÚV.) Někteří z posledně zmíněných vděčí sice za svoje kariéry především špičkám dnešního vedení, ale zřejmě se už domnívají, že nadešel čas, kdy mohou usilovat o «místo nahoře» na vlastní vrub.

Při manévrování v boji o co nejlepší výchozí postavení v očekávaném zápase se všichni dosud mohli předhánět jen v ujišťování, že právě oni byli a jsou nejoddanějšími stoupenci normalizační politiky, že právě oni se nejvíce poučili z Poučení a jsou nejpovolanější k tomu, aby rozhodovali, kdo z jejich kolegů je skutečně plně poučen a kdo ne, že právě oni nejlépe a nejspolehlivěji zajistí, aby v Československu byly respektovány sovětské zájmy. Dosavadní podmínky jim prakticky neumožňovaly, aby se vzájemně od sebe odlišili.

Kdo nabídne efektivnost?

Změna politického kursu v SSSR jim nyní otevírá nové možnosti. Možná, že se mezi nimi najde někdo, kdo zformuluje československou variantu dynamické politiky, čímž bude na rozdíl od dnešních konzervativců nabízet nejen zachování klidu a stability v zemi, ale vedle stability i efektivnost. Pokud by přesvědčil, že to je možné a získá-li dostatečnou podporu z různých stran, mohl by uspět (zpočátku třeba jen tak, že by donutil ke kompromisům dnešní vedoucí politickou garnituru).

Činitelem, který dosud významně působí v jednom směru a bude napříště působit na stav společnosti ve směru opačném, je současná situace československé ekonomiky. Hospodářský vývoj posledních let ukazuje, že se trvale tenčí zdroje, které po dlouhá leta umožňovaly udržet životní úroveň v ČSSR na slušné výši. Avšak od konce sedmdesátých let stagnují přírůstky národního důchodu, a to zejména užité národní důchod. Aby životní úroveň bylo možno udržet nebo alespoň zabránit jejímu rychlému poklesu, byla po celé uvedené období snižována akumulace, zejména ta její část, která se projevuje v investicích a tedy v přírůstku základních prostředků. Přitom větší část investic putuje do palivoenergetického komplexu, což znamená, že na

modernizaci základních výrobních odvětví národního hospodářství, jakož i na rozvoj infrastruktury prostředky nezbývají. Nejsou-li prostředky na nákup nové techniky a technologie, nemůže růst kvalita výrobků při poklesu výrobních nákladů.

Nezlepšují se ani kvalitativní ukazatele národního hospodářství. Účinnost investic klesá, energetická a materiálová náročnost tvorby národního důchodu se snižuje pomaleji než jinde ve světě. Zhoršují se reálné směnné relace v zahraničním obchodě, což znamená, že stále větší podíl naší národní práce vyvážíme bez odpovídající protihodnoty. I když se snížila zadluženost v tvrdých měnách, prudce stoupla zadluženost vůči Sovětskému svazu, a to v důsledku růstu cen ropy a dalších dovážených surovin, který nebyl vyrovnán odpovídajícím růstem cen výrobků od nás vyvážených. To znamená, že toto vysoké zadlužení budeme muset splácet po dlouhá leta dodávkami investičních celků a spotřebního zboží, což bude nutně dále snižovat zdroje společnosti, a to nejméně stejně intenzivně, jako je snižovalo splácení dluhů v tvrdých měnách. Ve stejném směru bude působit i naše investiční účast na rozvoji těžby surovin ve východních a severních oblastech SSSR, která je podmínkou pro dodávky těchto surovin v budoucnosti. A je třeba také připomenout, že v posledních letech výrazně snižovaly zdroje společnosti i rostoucí náklady na zbrojení vyvolané zosílením napětí mezi oběma supervelmocemi a jejich vojenskopolitickými bloky.

Žijeme na úkor zítřka

Dnešní zvýšení podílu osobní spotřeby na užitém národním důchodu při současném poklesu míry investic znamená, že v Československu se žije na úkor budoucnosti. Může to dříve nebo později vést k dvěma odlišným následkům. Buď bude tento trend ještě několik let pokračovat a pak československá ekonomika může selhat stejně jako před několika lety ekonomika Polska. To by ovšem vedlo i k obdobné reakci našich obyvatel na vzniklou situaci. Nebo bude nutné – ať se tomu dnes československé vedení jakkoli brání – přistoupit k zásadní ekonomické reformě podobné dnešní reformě maďarské, a zároveň ovšem upravit fungování politicko-společenské oblasti, aby taková reforma byla vůbec realizovatelná. Za minimálně nutné změny v tomto směru je třeba považovat odstranění kádrového stropu pro nestraníky (snad s výjimkou vlastní mocenské sféry), což umožňuje mnohem více využívat schopnosti, kvalifikaci a zkušenost lidí a hodnotit je podle iniciativy a výkonů, vytvoření podmínek pro komunikaci uvnitř společnosti i přes její hranice (úplnější proud informací, časopisů a publikací zprostředkujících výměnu názorů a myšlenek, usnadnění poznávání stavu techniky, a nejen techniky, v zahraničí atd.), odstranění diskriminace neprivilegovaných vrstev v řadě oblastí života společnosti, z nichž nejtěživěji se pocítuje nadprávní privilegovaných v oblasti vzdělání.

Je tedy nutné počítat s tím, že ekonomický vývoj bude vysílat do mocenské sféry silné impulsy, které nebude možné příliš dlouho přehlížet (zatímco impulsy z jiných oblastí se dosud úspěšně po leta přehlížejí, pokud ovšem nesignalizují problémy v mocenské sféře). Se zhoršující se ekonomickou situací nebo při její dlouhodobé stagnaci (a s jejím automatickým přechodem na rychlou rozvojovou dráhu nepočítají ani ti režimu nejoddaněji sloužící ekonomové) bude narůstat nespokojenost a požadavky na rozchod s konzervativním marasmem a na dynamizaci všech oblastí společenského života.

Úloha kriticky smýšlejících

V tomto směru působí a i nadále může významně působit opozice (přičemž za opozici není nezbytně nutné považovat jen ty, co stojí mimo struktury). Musí poctivě analyzovat stav naší společnosti ve všech oblastech jejího života a formulovat variantní i alternativní návrhy a stanoviska na řešení nejpalčivějších společenských problémů, a to takovým způsobem, aby je – zpočátku třeba jen s mlčenlivým a později se stále více proslovovaným souhlasem – v rostoucí míře přijímali za své občané této země.

*
* * *

Je nepochybné, že příští měsíce i leta budou obdobím potýkání i stýkání různých společenských sil a proudů. Výsledkem tohoto procesu s největší pravděpodobností bude, že se dříve nebo později (bohužel spíše později) prosadí dynamičtější pojetí společenského rozvoje. Není třeba si dělat iluze, že by to znamenalo něco víc než odstranění těch největších překážek, které se tu nakupily v letech normalizace do cesty ekonomickému růstu a jakýmkoli projevům nemanipulovaného veřejného, kulturního i vědeckého života.

Je to ale tak málo? Je a není. Zcela jistě se nezmění základy politického a ekonomického systému, který trvá v naší zemi už téměř čtyřicet let a s nímž se po všech zažitých zkušenostech ztotožňuje pouze malá část naší společnosti. Jsou však malé změny, nikoli systémové, nýbrž jen funkční, tak zcela zanedbatelné? Každý, kdo žije v této zemi, ví, jaký byl a je rozdíl mezi padesátými lety či obdobím normalizace a polovinou let šedesátých s jejich intelektuálním kvasem či krátkým bouřlivým obdobím Pražského jara. Není toho málo, co je dnes nutné a zítra bude snad možné změnit tak, aby to všem usnadnilo každodenní život. Vidíme to ostatně i u našich sousedů. Teprve malé změny vytvářejí a kypří půdu pro větší, hlubší a dalekosáhlejší reformy.

Červenec-srpen 1985

(Uveřejněno bez vědomí autora –
Mezititulky redakce Listů)